

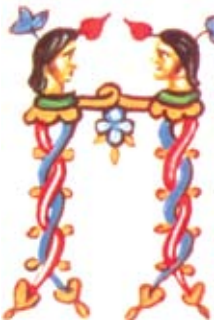

Ο Μεγάλος Κωνσταντίνος με το μοντέλο της πόλης της Κωνσταντινούπολης. Μωσαϊκό στην Αγία Σοφία, 1000 μ.Χ.

Η ΘΕΣΗ
ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ
ΣΤΗΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ
ΚΑΙ Η ΑΠΟΔΟΣΗ ΤΗΣ
ΣΤΙΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ
ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΟΡΩΜΑΪΚΗΣ
ΠΕΡΙΟΔΟΥ

● **Της Δρος Φωτεινής Νταντάλια - Δράκου**
Αρχαιολόγου - Νομισματολόγου

Η θέση της Κωνσταντινούπολης στην αυτοκρατορία¹

Κωνσταντινούπολη αποτελούσε ένα πολιτικό, οικονομικό και στρατιωτικό κέντρο, μια έδρα πνευματικής και εκκλησιαστικής δράσης και την πρωτεύουσα της χριστιανικής εξουσίας στην Ανατολή. Ως νέα πρωτεύουσα και διοικητική έδρα του Μεγάλου Κωνσταντίνου η Κωνσταντινούπολη δεν μπορούσε να αμφισβητήσει τη σημασία της παλιάς πρωτεύουσας της Ρώμης². Όπως επισημαίνει ο Bleckmann, η Κωνσταντινούπολη μετατράπηκε από Roma secunda σε Roma nova⁴.

Αναφορικά με τις σχέσεις ανάμεσα στη Ρώμη και στην Κωνσταντινούπολη και στη βάση των προσπαθειών αξιολόγησης των δυο πόλεων, επισημαίνονται διαφορές που εκφράζονται με τα επίθετα secunda ή nova για την Κωνσταντινούπολη. Η απόρριψη ή η αποδοχή της ρωμαϊκής παράδοσης ως μοντέλο αξιολόγησης θα αποτελέσει πρακτική για την υποστήριξη του ενός ή του άλλου επιθέτου, nova ή secunda. Η αποδέσμευση από τη ρωμαϊκή παράδοση επεξηγεί, σύμφωνα με τον Ζώσιμο⁴, την αντιρωμαϊκή άποψη που ίσχυε για την Κωνσταντινούπολη. Ο Ησύχιος από την Μίλητο⁵ αναγνωρίζει την ανάληψη του ρόλου της Ρώμης από

την Κωνσταντινούπολη, χωρίς να ανάγει αυτή τη διαδικασία στη ρήξη με την παράδοση. Το γεγονός ότι ο Μεγάλος Κωνσταντίνος από τη μια με τις νομισματικές εκδόσεις για τους εορτασμούς της επετείου διακυβέρνησης στη Ρώμη ήθελε να τιμήσει τις παραδοσιακές πολιτικές δυνάμεις της πόλης και από την άλλη αρνήθηκε να προσφέρει θυσία στους ειδωλολατρικούς θεούς στο πλαίσιο των εορτασμών, αποκαλύπτει τον διπλό χαρακτήρα των πράξεών του και δυσκολεύει την επιλογή των επιθέτων για την Κωνσταντινούπολη. Ο όρος Roma nova για τη νέα πρωτεύουσα δεν ήταν ρεαλιστικός⁶ και ανάγονταν στη δεύτερη Σύνοδο της Κωνσταντινούπολης το 381 μ.Χ., όταν έπρεπε να στηριχθεί η αναβάθμιση της πόλης και του επισκόπου της σε ένα γνωστό παρελθόν, όπως και στην απόδοση αυτού του επιθέτου από τον Μεγάλο Κωνσταντίνο στο πλαίσιο της ίδρυσης της πόλης⁷. Ορισμένα επιχειρήματα στηρίζαν παρόλα αυτά τη χρήση του όρου Roma nova για την Κωνσταντινούπολη⁸, ο οποίος όμως δεν συναντάται στις γραπτές πηγές του 4ου αι. μ.Χ. Η χρήση του όρου Roma nova επίσης δεν παραδίδεται άμεσα κατά την ίδρυση της πόλης⁹. Στο πλαίσιο της ίδρυσης της Κωνσταντινούπολης το μοντέλο της ρωμαϊκής παράδοσης έπρεπε να αποτελέσει τη βάση για τη νομιμοποίηση της νέας πόλης και για την υλοποίηση του προγράμματος του Μεγάλου Κωνσταντίνου, το οποίο μπορεί να αξιολογηθεί στο πλαίσιο χρήσης του επιθέτου Roma secunda για την Κωνσταντινούπολη.

¹ Το άρθρο αυτό αποτελεί μέρος ενός έργου της συγγραφέως με θέμα: Η ιστορία της Κωνσταντινούπολης και των αυτοκρατόρων της μέσα από τις νομισματικές πηγές της υστερορωμαϊκής περιόδου. Το έργο συγχρηματοδοτείται 75% της Δημόσιας Δαπάνης από την Ευρωπαϊκή Ένωση - Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και 25% της Δημόσιας Δαπάνης από το Ελληνικό Δημόσιο - Υπουργείο Ανάπτυξης - Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας και από τον Ιδιωτικό Τομέα στο πλαίσιο του Μέτρου 8.3 του Ε.Π. Ανταγωνιστικότητα - Γ' Κοινωνικό Πλαίσιο Στήριξης.

² Clauss, M.: *Konstantin der Große und seine Zeit*, München 1996, σελ. 89.

³ Για μια σύντομη παράθεση της διαφωνίας ανάμεσα στη δεύτερη ή νέα Ρώμη βλ. Chantraine, H.: *Konstantinopel - vom Zweiten Rom zum Neuen Rom*. Στο: *Jahres- und Tagungsbericht der Görres-Gesellschaft* 1989, σελ. 84-85 - Brandt 1998, σελ. 30.

⁴ *Zosimi comitis et exadvocati fisci, Historia nova*, Mendelssohn, L. (Hg.), Hildesheim 1963, II, 30.

⁵ *Hesychios von Milet, Patria I*, I και 42.

⁶ Dölger, F.: *Rom in der Gedankenwelt der Byzantiner*. Στο: *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Darmstadt 1964, σελ. 83 ff - Hampl 1955, σελ. 17.

⁷ *Εναντίον του χαρακτηρισμού Roma nova τοποθετείται ο Noerthlich, K. L.: Strukturen und Funktionen des spätantiken Kaiserhofes*. Στο:

Comitatus. Beiträge zur Erforschung des spätantiken Kaiserhofes, Winterling, A. (Hg.), Berlin 1998, σελ. 26. Η θέση του επιβεβαιώνεται από το ρόλο της Κωνσταντινούπολης στην αυτοκρατορία σε σύγκριση με τον αντίστοιχο της Ρώμης. Στην Κωνσταντινούπολη δεν συναντάται κανένας praefectus urbi αλλά ένας proconsul. Ο Sokrates, *Kirchengeschichte II*, 41, 1 και η πηγή *Consularia Constantinopolitana*. Στο: *Chronica Minora I*, Mommsen, Th. (Hg.), MGH AA, Band IX, Berlin 1892, 359 (Στο: *Chron. Min. I*, 239: "et ipso anno processit Constantinopolim praefectus urbis nomine Honoratus die III id. Dec.") παραθέτουν από το 359 μ.Χ. έναν praefectus urbi. Βλ. *Chron Pasch. (ad. ann. 359)*. Ο Anonymus Valesianus I, 6, 30 παραθέτει επίσης, ότι "ibi (Κωνσταντινούπολη) etiam senatum constituit secundi ordinis: claros vocavit". Η εισαγωγή της Annona στην Κωνσταντινούπολη (*Consularia chronici paschalis*. Στο: *Chronica Minora I*, Mommsen, Th. (Hg.), MGH AA, Band IX, Berlin 1892, ad. ann. 332) και η απόδοση του ius Italicum (Sozomenus, *Kirchengeschichte VII*, 9, 3) υποδεικνύουν περισσότερο μια Roma secunda.

⁸ Βλ. Themistius, *Themistii Orationes quae supersunt*, Schenkl, H. (Hg.), Vol. I, Leipzig 1965, Vol. II, Leipzig 1971, I, III, 42 c - Faedo, L.: *Teodosio, Temistio e l'ideologia erculea nella Nea Roma*. Στο: *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Röm. Abt. 105* (1998), σελ. 315-328 - Sozomenus, *Kirchengeschichte VII*, 9, 2 - Beck, H.-G.: *Konstantinopel - das neue Rom*. *Gymnasium* 71, 1964, σελ. 166-174.

Χάλκινο μετάλλιο, 337-340 μ.Χ. Εμπροσθότυπος: CONSTANTINOPOΛΙΣ, Προτομή της Κωνσταντινούπολης, προς τα δεξιά, με δαφνοστεφανωμένο κράνος, μανδύα και σκήπτρο μπροστά από τον αριστερό ώμο. Οπισθότυπος: VIC-TO-RIA AVGV, Κωνσταντινούπολη, ένθρονη, προς τα αριστερά, με τειχόμορφο στέμμα, στο δεξί χέρι κρατάει ένα κλαδί και στο αριστερό το κέρασ της αφθονίας, φέρει φτερά, το αριστερό πόδι πάνω σε μια πλώρη πλοίου

Ο χαρακτήρας του ανατολικού τμήματος της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας ήταν ο χαρακτήρας ενός διπλού κράτους, το οποίο χαρακτηρίζαν η ελληνιστική Ανατολή και η λατινική Δύση. Η σταθεροποίηση της ρωμαϊκής κυριαρχίας μετά από την κατάκτηση της Ανατολής από τους Ρωμαίους πραγματοποιήθηκε στη βάση του μοναρχικού τρόπου άσκησης της εξουσίας που καθιερώθηκε από τους διαδόχους του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Η Κωνσταντινούπολη διατήρησε τη ρωμαϊκή παράδοση στην Ανατολή. Σε αυτό το πλαίσιο καθορίζονταν η σημαντική συμβολή της πόλης. Ελληνισμός και ρωμαϊοκρατία αποτελούσαν δυο άξονες πολιτι-

σμού, των οποίων συνεχιστής ήταν η Κωνσταντινούπολη. Ο Ostrogorsky¹⁰ καθόρισε τον ελληνισμό και την ρωμαϊοκρατία ως τις δυο κορυφές, αλλά και τους δυο αντίθετους πόλους της αρχαιότητας, οι οποίοι όμως συντέθηκαν με τη μετάθεση του κέντρου της αυτοκρατορίας στην Κωνσταντινούπολη κατά την έναρξη της βυζαντινής περιόδου. Το ρωμαϊκό κράτος, ο ελληνικός πολιτισμός και ο χριστιανισμός αποτέλεσαν μια σύνθεση. Η Κωνσταντινούπολη ήταν το κορυφαίο σημείο της σχέσης μεταξύ Δύσης και Ανατολής¹¹. Από τη διατήρηση της ελληνιστικής και ρωμαϊκής παράδοσης¹² αντλούσε δύναμη η αυτοκρατορία. Μέσω της συνέχισης της ρωμαϊκής ιστορίας εκφράστηκε η απαίτηση συνέχισης της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας υπό τον ηγετικό ρόλο της Κωνσταντινούπολης. Από αυτό συστάθηκε το βυζαντινό κράτος, τα χαρα-

Χάλκινο μετάλλιο, 340-350 μ.Χ. Εμπροσθότυπος: VRBS ROMA, Προτομή της Ρώμης με κράνος, προς τα αριστερά. Οπισθότυπος: χωρίς υπόμνημα. Η ρωμαϊκή λύκαινα στέκεται προς τα αριστερά και γυρίζει την κεφαλή προς τα δίδυμα Ρέμο και Ρωμύλο που κάθονται κάτω από αυτή ο ένας απέναντι από τον άλλο. Πάνω ψηλά δύο αστέρια

⁹ Στις σχετικές πληροφορίες για την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης δεν συναντάται ο όρος *Roma nova*. Βλ. Sokrates, *Kirchengeschichte I*, 16, 1 - Hesychios von Milet, *Patria I*, 39 - Philostorgius, *Kirchengeschichte. Mit dem Leben des Lucian von Antiochien und den Fragmenten eines arianischen Historiographen*, Bidez, J. (Hg.), 3. Aufl. bearb. von Winkelmann, Fr. *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte*, Berlin 1981, II, 9.

¹⁰ Ostrogorsky, G.: *Geschichte des byzantinischen Staates*. Στο: *HdA XII., Teil I, Band 3. 3. Auf.*, München 1963, σελ. 26.

¹¹ Σύμφωνα με τον Dagron 1974, σελ. 543 η πόλη δεν εξουσίαζε όλη την Ανατολή. Οι παρατηρήσεις του Dagron επικεντρώνονται στο χαρακτήρα της Κωνσταντινούπολης που εντάσσεται στο πλαίσιο ενός διύσμου. Η σχέση ανάμεσα στην Κωνσταντινούπολη και στις ρωμαϊκές επαρχίες δεν ανταποκρίνονταν στο μοτίβο πρωτεύουσα - αυτοκρατορία. Αποτέλεσμα της παράλειψης του Μεγάλου Κωνσταντίνου να καθορίσει αυτή τη σχέση, ήταν ο διύσμος πρωτεύουσα - αυτοκρατορία, όπως και η αντιπαράθεση των παραγόντων αυτών που προσδιόριζαν τη θέση της Κωνσταντινούπολης. Η πόλη, το παλάτι και οι εορτασμοί που γίνονταν εκεί αποτελούσαν το πλαίσιο προβολής της αυτοκρατορικής ιδεολογίας, γεγονός που προσέδιδε στην Κωνσταντινούπολη έναν ιδιαίτερο ρόλο και ανταποκρίνονταν στο ιδανικό του αυτοκράτορα. Η πρόταση

του Dragon 1974, σελ. 544 „un Empire sans capitale, une capitale sans Empire“ αποδίδει καλύτερα τη διπλή φύση της ρωμαϊκής παράδοσης στην Ανατολή.

¹² Οι προσπάθειες προσαρμογής του Μεγάλου Κωνσταντίνου στην παραδοσιακή αυτοκρατορική εικόνα ώθησαν τον Ζωναρά να παραθέσει τα ειδωλολατρικά οράματα του αυτοκράτορα που περιέγραφαν τη συνδρομή θεϊκών δυνάμεων και εγγυούνταν τη νίκη στους πολέμους του εναντίον του Μαξέντιου και του Αικίνιου. Δεν είναι όμως σαφές „ob man in dieser Angleichung an das traditionelle Kaiserbild wiederum bereits eine verschwiegene ideologische Stellungnahme oder nur den Zwang literarischer Konventionen zu sehen hat“. Βλ. Bleckmann 1992, σελ. 170. Βλ. τα ειδωλολατρικά οράματα που παραθέτει ο Bleckmann 1992, σελ. 152 ff. Ο Rosen, K.: *Constantins Weg zum Christentum und die Panegyrici Latini*. Στο: *Constantino il Grande, Bonamente, G., Fusco, F. (Hg.), Band II, Macerata 1993*, σελ. 858 στη βάση των *Panegyrici Latini* περιγράφει τη σχέση του Μεγάλου Κωνσταντίνου με τις θεϊκές δυνάμεις και τη συμβολή τους.

¹³ Pohlsander 1996, σελ. 84. Πρόκειται για μια νέα περίοδο της αυτοκρατορικής ιδεολογίας που επιδόκε το καλό του κράτους στη βάση της ενότητας της κρατικής και θρησκευτικής θεωρίας, γεγονός που απαιτούσε την ενότητα πίστεως της χριστιανικής εκκλησίας. Το πλαίσιο των

κτηριστικά του οποίου αποδίδει ο Pohlsander¹³. Η ρωμαϊκή παράδοση και η ιδέα της Roma aeterna¹⁴ εξασφάλιζαν ενότητα στο ετερογενές κράτος και πρόσφεραν την απαραίτητη βάση νομιμότητας για την ανανέωση και τη συνέχεια. Στο πλαίσιο αυτής της εξέλιξης η ίδρυση της Κωνσταντινούπολης της έδωσε μια ιδιαίτερη θέση και την κατέστησε πόλο της αυτοκρατορικής εξουσίας. Η επιβίωση της απέδειξε την ορθότητα της απόφασης του Μεγάλου Κωνσταντίνου να ανοικοδομήσει την έδρα του στο αρχαίο Βυζάντιο.

Η νέα πρωτεύουσα προσδιορίζεται επομένως ως μεσολαβητής ανάμεσα στον ελληνισμό και στη ρωμαϊοκρατία και η ίδρυση της ως σύμβολο της μετάβασης. Η ρωμαϊκή παράδοση θα διατηρηθεί από τον Μεγάλο Κωνσταντίνο, όπως αποδεικνύεται από την ταυτόχρονη απεικόνιση του πορτραίτου της Κωνσταντινούπολης (Εικ. 2)¹⁵ και της Ρώμης (Εικ. 3)¹⁶ στα νομίσματα και τα μετάλλια της περιόδου. Εκεί προβάλλεται και η αναγωγή στην ιδέα nona - secunda. Τα πορτραίτα και των δυο προσωποποιήσεων σε ταυτόχρονες εκδόσεις προβάλλουν την εικονογραφική ισότητα των δυο πόλεων. Ως ίση και όχι ως υποδεέστερη πόλη η Κωνσταντινούπολη έχει το δικαίωμα να απεικονίζεται ως προσωποποίηση σε νομίσματα και μετάλλια, όπως η παλιά της αδελφή Ρώμη.

Μια αναδρομή στη νομισματική παραγωγή της τετραρχίας επισημαίνει την ανάδειξη των θεών και των ηρώων που αποτελούσαν σημαντικές δυνάμεις. Η αναφορά στον κόσμο των θεών είχε σκοπό να συνδέσει τον αυτοκράτορα με το Δία ή τον Ηρακλή και να εξασφαλίσει την ιδεολογική βάση για την ισχυροποίηση της θέσης του. Ο Δίας για το Διοκλητιανό και ο Ηρακλής για το Μαξιμιανό ήταν οι εγγυητές της αυτοκρατορικής εξουσίας. Χωρίς αμφιβολία η στήριξη αυτής της ιδεολογίας αποσκοπούσε στην απομάκρυνση των σφετεριστών, επειδή μόνο η ένταξη σε μια αυτοκρατορική ή θεϊκή γενιά μπορούσε να εγγυηθεί την πολιτική νομιμότητα¹⁷. Η pietas απέναντι στους αρχαίους θεούς, οι οποίοι εξασφάλιζαν την ευημερία της αυ-

Ο θησαυρός του Esquilin. Το άγαλμα της Αντιόχειας, Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο

τοκρατορίας, ώθησε τον Διοκλητιανό να απαιτήσει αυτή την ευσέβεια από όλους και να τιμωρήσει τους χριστιανούς για την αντίρρηση τους. Το μοντέλο διακυβέρνησης είχε μια θρησκευτική βάση και η σταθερότητα του ανήκε στις αρμοδιότητες του αυτοκράτορα. Στην περίοδο του Μεγάλου

ανταλλαγών ανάμεσα στο κράτος και στην Εκκλησία καθορίζονταν από την υπεροχή της αυτοκρατορικής εξουσίας.

¹⁴ Paschoud, F.: *Roma Aeterna, Rom 1967* - Brodka, D.: *Die Romideologie in der römischen Literatur der Spätantike, Frankfurt am Main 1998* - Curran, J. R.: *Pagan City and Christian Capital. Rome in the Fourth Century, Oxford 2000.*

¹⁵ Ntalia 2001, Series B, 6 (V4/R4).

¹⁶ Ntalia 2001, Series C, 106 (V77/R72).

¹⁷ Brandt 1998, σελ. 98.

¹⁸ Με βάση μια σειρά επιχειρημάτων αξιολογείται διαφορετικά στην

έρευνα, αν η ίδρυση ή τα εγκαίνια της Κωνσταντινούπολης είχαν εθνικό ή χριστιανικό χαρακτήρα. Παρατίθεται ο Hampl 1955, σελ. 14 ff που παρουσιάζει επιχειρήματα εναντίον μιας χριστιανικής πρωτεύουσας: α. στην Κωνσταντινούπολη οι χριστιανικές εκκλησίες δεν ήταν περισσότερες από τις αντίστοιχες των άλλων πόλεων, β. στην Κωνσταντινούπολη συναντώνταν και ειδωλολατρικοί ναοί, γ. οι εορτασμοί των επετείων των εγκαίνιων της πρωτεύουσας δεν είχαν χριστιανικό χαρακτήρα και δ. ο Μεγάλος Κωνσταντίνος δεν διακήρυξε μια χριστιανική πρωτεύουσα. Ο Vogt, J.: *Constantinus der Große. Στο: RAC III (1957), σελ. 353 αποδέχεται το χριστιανικό χαρακτήρα της πρωτεύουσας. Η θέση του Dagron*

Ο θησαυρός του Esquilin. Το άγαλμα της Πρώμης, Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο

Κωνσταντίνου η χριστιανική θρησκεία αποτέλεσε επίσημη θρησκεία του κράτους και άσκησε επίδραση στον καθορισμό των θρησκευτικών αντιλήψεων του αυτοκράτορα. Σχετικά με το ζήτημα,

1974 συνδέει αυτές τις απόψεις. Σύμφωνα με τη θέση αυτή η πόλη δεν ανήκε στο θεό των Χριστιανών ή σε έναν ειδωλολατρικό θεό αλλά στον αυτοκράτορα που συνέθεσε τις θρησκευτικές απόψεις και ως πολιτικός επιδίωξε την σύνδεση της πολιτικής ιδεολογίας με τη θρησκεία.

¹⁹ Brandt 1998, σελ. 118-122.

²⁰ Speck, P.: *Urbs, quam Deo donavimus. Konstantins der Grossen Konzept für Konstantinopel*. Στο: *Boreas* 18 (1995), σελ. 143-173.

²¹ Pohlsander 1996, σελ. 84.

²² Ο όρος προσωποποίηση της πόλης είναι ο πιο κατάλληλος. Σχετικά με τις γυναικείες φηγούρες που εκπροσωπούν τις πόλεις, συναντώνται στη βιβλιογραφία αρκετοί όροι, όπως για παράδειγμα θεότητα, Τύχη της πόλης, θεά της πόλης, προσωποποίηση, προσωποποίηση της πόλης

αν η νέα πρωτεύουσα του Μεγάλου Κωνσταντίνου απέκτησε ή όχι χριστιανικό χαρακτήρα, συναντάται αρκετή βιβλιογραφία¹⁸. Ο Brandt¹⁹ συνόψισε την θεματική, έτσι ώστε να γίνει εφικτή η έκθεση ορισμένων σημαντικών σημείων των παρατηρήσεων του με βάση τις εξής ερωτήσεις: Ποιό ήταν το πλαίσιο των θρησκευτικών αντιλήψεων του αυτοκράτορα; Αποδίδονταν η ιδεολογική και η θεολογική κατεύθυνση στα νομίσματα με σαφήνεια, όπως στην περίοδο της τετραρχίας; Παρατηρείται κατά την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης ένας νέος τρόπος έκφρασης στη νομισματοκοπία;

Η θρησκευτική αντίληψη του Μεγάλου Κωνσταντίνου εμπλουτίστηκε με νέα θρησκευτικά περιεχόμενα που δεν απομάκρυναν τα εθνικά στοιχεία από τη νομισματική παραγωγή και από τους εορτασμούς των εγκαινίων της πόλης. Οι ειδωλολατρικοί ναοί και τα χριστιανικά οικοδομήματα στη νέα πρωτεύουσα υποδείκνυαν την αντίφαση του νέου αυτοκρατορικού προγράμματος. Δεν θα ακούσε για τον χαρακτηρισμό της ίδρυσης η χρήση των όρων ειδωλολατρική ή χριστιανική: μια μίξη των δυο συστατικών, λαμβάνοντας υπόψη την ειδωλολατρική πλειοψηφία του πληθυσμού, ανταποκρίνονταν στις πολιτικές προθέσεις του Μεγάλου Κωνσταντίνου, όταν ίδρυσε την πρωτεύουσα του στο Βόσπορο. Στο προσκήνιο τέθηκε η προβολή της νομιμότητας του. Έπρεπε να παρουσιαστεί ως νικητής, υπερασπιστής της αυτοκρατορίας και εγγυητής της ειρήνης. Στο νέο θεό που τον βοήθησε σε μια πολύ σημαντική μάχη, δόθηκε μια ιδιαίτερη θέση στην αυτοκρατορική ιδεολογία. Ο Μεγάλος Κωνσταντίνος αποδεσμεύτηκε από την σύνδεση του Διοκλητιανού με τους ειδωλολατρικούς θεούς για να πραγματοποιήσει την πολιτική του σύμφωνα με τις δικές του απόψεις.

Η ίδρυση της Κωνσταντινούπολης και η καθιέρωση του χριστιανισμού ως επίσημη θρησκεία του κράτους αποτέλεσαν τις σημαντικότερες ενέργειες του Μεγάλου Κωνσταντίνου, οι οποίες πρέπει να ληφθούν υπόψη στο πλαίσιο αξιολόγησής

ή αφηρημένη έννοια. Αυτοί οι όροι έπρεπε να προβάλλουν τη διαφορετική αξιολόγηση του χαρακτήρα και τη διαφορετική σημασία του χώρου δράσης της κάθε γυναικείας φηγούρας, αλλά δεν το έκαναν. Η ιδεολογία της περιόδου της ύστερης αρχαιότητας που σύστησε την προσωποποίηση σε αντίθεση ή συνάρτηση με τις αρχαίες εθνικές παραστάσεις των γυναικείων φηγούρων επιβάλει την προσεκτική παρατήρηση των όρων. Αυτοί οι όροι αποτελούν προϊόντα και αποτελέσματα νοημάτων που χαρακτηρίζουν το πολιτιστικό, πολιτικό και θρησκευτικό πλαίσιο μιας περιόδου. Στο πλαίσιο τέτοιων συλλογισμών θα έπρεπε να δοθεί σημασία στην προέλευση και στο χαρακτήρα των γυναικείων φηγούρων.

²³ Strzygowski 1893.

²⁴ Σχετικά με την *Dea Roma* ως θεά της πόλης βλ. Muth 1998, σελ.

του χαρακτήρα της πόλης²⁰. Επίσης πρέπει να μελετηθεί η ελληνική και η ρωμαϊκή παράδοση, επειδή αποτελούσε μια σημαντική βάση για τον εμπλουτισμό της χριστιανικής τέχνης. Όπως επισημαίνει ο Rohlsander, η χριστιανική τέχνη υιοθέτησε τους κανόνες και τους τρόπους καλλιτεχνικής έκφρασης της ελληνικής και ρωμαϊκής τέχνης²¹. Επισημαίνεται μια νέα έκφραση της αυτοκρατορικής ιδεολογίας, καθώς η αντίληψη για την αυτοκρατορική ισχύ αντλούσε δύναμη από νέα περιεχόμενα. Η ιδεολογία αυτή στο χώρο της νομισματικής αποδιδόταν με αλληγορικές εικόνες. Η Victoria, η Virtus αλλά και η Ρώμη ανήκαν στο πλαίσιο αυτών των επιδιώξεων. Αυτές πρόβαλαν, ως αιώνιες αξίες, την ανανέωση της αυτοκρατορικής ιδεολογίας. Απεικονίζονταν σε νομίσματα, μετάλλια και άλλες πηγές της αυτοκρατορικής προπαγάνδας με σκοπό την προβολή του αυτοκράτορα και όχι του κόσμου των ειδωλολατρικών θεών. Η νέα αυτοκρατορική ιδεολογία αντιπροσωπεύονταν από την προσωποποίηση της Κωνσταντινούπολης. Οι εμπροσθότυποι των χάλκινων μεταλλίων της Κωνσταντινούπολης και της Urbs Roma αποτελούσαν εκφράσεις των ιδεολογικών και πολιτικών προοπτικών που ήθελε να προβάλλει ο Μεγάλος Κωνσταντίνος. Οι οπισθότυποι πρόσφεραν

Αργυρό μετάλλιο από την Κωνσταντινούπολη. Εμπροσθότυπος: Πορτραίτο του Μεγάλου Κωνσταντίνου προς τα αριστερά. Οπισθότυπος: D N CONSTANTINVS MAX TRIVMF AVG, Η ένθρονη Ρώμη με κράνος και χιτώνα, στο αριστερό χέρι κρατάει ένα ξίφος και στο δεξί χέρι μια σφαίρα. Στο έξεργο: η ένδειξη του νομισματοκοπείου CONST

γνωστές εικόνες και σκηνές, που αντλούσαν τα πρότυπα τους από ελληνιστικά θέματα (η ένθρονη Κωνσταντινούπολη αντιστοιχούσε στην Τύχη της πόλης της Αντιόχειας) ή από ρωμαϊκά θέματα (Victoria και Virtus). Η απόδοση αυτών των αλληγοριών που δεν αντικατόπτριζαν ούτε εθνικά ούτε χριστιανικά στοιχεία στα χάλκινά μεταλλία πρόβαλε τα πολιτικά περιεχόμενα της περιόδου του Μεγάλου Κωνσταντίνου.

282.

²⁵ Σχετικά με την παράθεση των προσωποποιήσεων των πόλεων της Ρώμης και της Κωνσταντινούπολης, την επεξήγηση του ρόλου και της σημασίας τους βλ. Toynebe 1947 - Toynebe, J. M. C.: *Roma and Constantinopolis in Late-Antique Art from 365 to Justin II*. Στο: *Studies Presented to Robinson, D. M.*, 1953 II, σελ. 261-277 - Stern, H.: *Le calendrier de 314. Etude sur son texte et ses illustrations*. *Bibliothèque archéologique et historique* 55, 1953 - Shelton, K.: *Imperial Tyche*, *Gesta* 18, 1979, σελ. 27-38 - Vickers, M.: *In LIMC III*, I (1986), σελ. 301-304, s.v. *Constantinopolis*.

²⁶ Strzygowski 1893, σελ. 3, υποσ. 8.

²⁷ Chron. Pasch. (ad. ann. 328): „την δε Τύχην της πόλεως της υπ’ αυτού ανανεωθείσης ποιήσας θυσίαν αναίμακτον εκάλεσεν Ανθούσα“.

²⁸ Σχετικά με τον καθορισμό του τύπου απεικόνισης της Τύχης της Κωνσταντινούπολης ο Strzygowski παραθέτει, ότι ο Μεγάλος Κωνσταντίνος ανήγειρε αρκετά αγάλματα της στην Κωνσταντινούπολη:

1. Το πρώτο άγαλμα της Τύχης ανήγειρε ο Μεγάλος Κωνσταντίνος το έτος 328 μ.Χ., όταν έκανε θυσία στην Τύχη και της έδωσε το όνομα της. Αυτό το άγαλμα μετακινήθηκε μια ημέρα πριν από τα εγκαίνια της πόλης και την απόδοση του ονόματος της το 330 μ.Χ. από το Φιλαδέλφειο προς το Forum, τοποθετήθηκε πάνω σε έναν κίονα και λατρεύονταν ως Τύχη της πόλης. Βλ. Strzygowski 1893, σελ. 4, υποσ. 11-12.

2. Στις 11.05.330 μ.Χ. λατρεύονταν ένα άλλο άγαλμα της Τύχης. Χρησιμοποιούνταν κάθε έτος κατά την περίοδο των γενεθλίων της πόλης για μια γιορτή. Ήταν καθορισμένο από τον Μεγάλο Κωνσταντίνο, να κατεθίνονται κάθε έτος από τους στρατιώτες προς τον ιππόδρομο ένα επίχρσο άγαλμα που κατασκευάστηκε για αυτόν και στο δεξί του χέρι κρατούσε ένα επίχρσο άγαλμα Τύχης. Ο αυτοκράτορας που κυβερνούσε έπρεπε να αποδίδει λατρευτικές τιμές στο άγαλμα του Μεγάλου Κωνσταντίνου και στο αντίστοιχο της Τύχης της πόλης. Βλ. Chron. Pasch. (ad. ann. 330). Σχετικά με τις πληροφορίες από τη μέση βυζαντινή περίοδο βλ. Strzygowski 1893, σελ. 4f, υποσ. 13-16.

3. Ένα τρίτο άγαλμα της Τύχης με τειχόμορφο στέμμα συναντάται στην ανατολική αψίδα του Forum. Βλ. Hesyehios von Milet, *Patria II*, 101 (38, λη’).

4. Στο Στρατηγείο συναντάται ένα τέταρτο άγαλμα με ένα κέρας Αφθονίας που απομάκρυνε ο Καίσαρας Βάρδας του Μιχαήλ Γ’ (842-866). Βλ. Hesyehios von Milet, *Patria II* 61 (87, 88, ριθ’, ρκ’).

5. Παρατηρείται ακόμα ένα άγαλμα της Τύχης που ήταν τοποθετημένο στην πόλη κατά την περίοδο του Αναστάσιου (491-518 μ.Χ.). Το άγαλμα είχε την μορφή μιας γυναίκας που τοποθετούσε τα πόδια πάνω σε ένα πλούριο. Βλ. Strzygowski 1893, σελ. 5, υποσ. 20.

²⁹ Bruun, P. M.: *The Roman Imperial Coinage, Band VII, Constantin and Licinius (313-337)*, Sutherland, C. H. V., Carson, R. A. G. (Hg.), London 1966, σελ. 578, αρ. 53 - Κατάλογος Berk 94, 1996, αρ. 732 - Maurice, J.: *Numismatique Constantinienne*, 3 Bde, Paris 1906-1913, Band II, σελ. 520, αρ. V.

³⁰ Κατάλογος Berk 94, 1996, εικ. 732 B - Mailand, *Cabinetto Numismatico, Castello Sforzesco (12873: 15, 59 γρ. Τα αργυρά μετάλλια με την απεικόνιση της Ρώμης από την Κωνσταντινούπολη είναι σημαντικά σε σχέση με το ερώτημα του τόπου έκδοσης των χάλκινων μεταλλίων, επειδή υποδεικνύουν τη σημασία του νομισματοκοπείου της Κωνσταντινούπολης την περίοδο των εγκαίνιων της πρωτεύουσας. Πρόκειται για μια ισορροπημένη πολιτική στην έκδοση των νομισμάτων και των μεταλλίων με τις δυο προσωποποιήσεις πόλεων που ασκήθηκε από τον Μεγάλο Κωνσταντίνο. Η Κωνσταντινούπολη από το 330 μ.Χ. αποτέλεσε ένα από τα πιο σημαντικά νομισματοκοπεία της αυτοκρατορίας.*

³¹ Strzygowski 1893, σελ. 6 - Toynebe 1947, σελ. 136, υποσ. 13.

³² Με βάση τον Ζώσιμο (Zosimus, *Historia Nova II*, 31) στη χρονική περίοδο από το 323 - 330 μ.Χ. ανοικοδομήθηκαν ή επισκευάστηκαν από το Μεγάλο Κωνσταντίνο δυο ναοί που είχαν τα αγάλματα της Ρέας και της Τύχης της Ρώμης. Πρόκειται για οικοδομήματα που ήταν κατάλληλα για την τοποθέτηση των αγαλμάτων. Σημαντική για τον προσδιορισμό των ναών είναι μια σημείωση του Ζώσιμου (Zosimus, *Historia Nova II*, 31) που επισημαίνει τον τοπογραφικό χώρο που βρίσκονταν. Βλ. την μετάφραση από τον Veh, O.: Zosimos, Stuttgart 1990, σελ. 99.

Σχετικά με άλλες συζητήσεις για την τοπογραφία με βάση τις πηγές βλ. Berger, A.: *Untersuchungen zu den Patria Konstantinupoleos*. Στο: *Varia II* (=Ποίικλα Βυζαντινά 8), Bonn 1988 και Bauer, F. A.: *Stadt, Platz und Denkmal in der Spätantike. Untersuchungen zur Ausstattung*

Η προσωποποίηση της Τύχης της Κωνσταντινούπολης στις νομισματικές πηγές και η προέλευσή της

Σημείο αναφοράς των μελετών αποτελεί η προσωποποίηση²² της Κωνσταντινούπολης στο χώρο της νομισματικής. Οι μέθοδοι απεικόνισης, τα στοιχεία του περιεχομένου και οι εικονογραφικές ιδιαιτερότητες της Κωνσταντινούπολης όχι μόνο εκεί που αποδίδεται μόνη στο χώρο της νομισματικής, αλλά ιδιαίτερα στο πλαίσιο μιας σύνθεσης από περισσότερες φιγούρες συμβάλλουν στην κατανόηση χρήσης των συμβόλων και των συνδυασμών τους στη βάση της σύγκρισης ανάμεσα στις παραστάσεις σε νομίσματα και άλλες κατηγορίες έργων τέχνης, όπως επίσης και ανάμεσα στην Κωνσταντινούπολη και σε άλλες προσωποποιήσεις.

Η επιδιωκόμενη από τον Strzygowski²³ σύσταση μιας τυπολογίας της προσωποποίησης της Κωνσταντινούπολης με βάση την παρατήρηση δυο τύπων, του τύπου της Τύχης - Ανθούσας και του τύπου της Ρώμης²⁴, οι οποίοι αποκρυσταλλώνονται μέσα από την γραπτή παράδοση, δεν είναι αποδεκτή από την σημερινή έρευνα²⁵. Μια σύντομη παρουσίαση της προβληματικής μπορεί να δια φωτίσει τη σχέση ανάμεσα στην εικαστική και στη γραπτή παράδοση και τις ερωτήσεις που συνδέονται με τον θρησκευτικό χαρακτήρα της ίδρυσης της πόλης και με την προέλευση της προσωποποίησης. Σύμφωνα με τον Strzygowski οι παλαιότερες πηγές συμφωνούν, ότι ο Μεγάλος Κωνσταντίνος με βάση το αρχαίο έθιμο αφιέρωσε την πόλη στην Τύχη και μαζί με το πολιτικό όνομα Κωνσταντι-

νούπολη ή Νέα Ρώμη της πρόσφερε και το όνομα Ανθούσα, όπως ανάλογα συνέβαινε και με τη Ρώμη, το άλλο όνομα της οποίας ήταν Flora²⁶.

Ο αυτοκράτορας προσέφερε το 328 μ.Χ. στην Τύχη της πόλης μια θυσία και έδωσε στην πόλη το όνομα Ανθούσα²⁷. Ο καθορισμός του ονόματος προσδιορίζει για τον Strzygowski την έναρξη των εργασιών του, οι οποίες περιλαμβάνουν τη μελέτη του εικονογραφικού τύπου της Τύχης της Κωνσταντινούπολης. Ο μελετητής ξεκινάει από τις πληροφορίες των πηγών για ορισμένα αγάλματα²⁸, επικεντρώνεται στα χαρακτηριστικά που περιγράφονται και ασχολείται με εκείνα, τα οποία εμφανίζονται ως εικονογραφικά στοιχεία της γυναικείας μορφής που συναντάται στα αργυρά μετάλλια που εκδόθηκαν στην Κωνσταντινούπολη²⁹ (Εικ. 4)³⁰. Με βάση την περιγραφή του Strzygowski η Κωνσταντινούπολη φέρει τειχόμορφο στέμμα, τοποθετεί το πόδι της πάνω σε ένα πλοίο σύμφωνα με την περιγραφή του Ζωναρά και κρατάει, όπως παραδίδει και το όνομα Ανθούσα, το κέρασ της Αφθονίας³¹.

Για την απόδοση του τύπου της Κωνσταντινούπολης ο Μεγάλος Κωνσταντίνος έλαβε υπόψη του από τα δυο αγάλματα που απεικόνιζαν τη Ρώμη και τη Ρέα αντίστοιχα, το άγαλμα της Ρέας που ήταν τοποθετημένο σε έναν ναό³². Ο Toynebee επισήμανε, ότι το άγαλμα αυτό αποτέλεσε τον τύπο της Τύχης της πόλης του Μεγάλου Κωνσταντίνου³³. Από το άγαλμα της Ρέας απομακρύνθηκαν μόνο τα λιοντάρια και άλλαξε η στάση των χεριών³⁴. Ενώ πριν η θεά κρατούσε τα λιοντάρια, τώρα ύψωνε τα χέρια της. Από το άγαλμα της Ρέας - Κυβέλης διαμορφώθηκε μια καθιστή φιγούρα με μακρύ μανδύα και τειχόμορφο στέμμα³⁵. Τα δυο

des öffentlichen Raums in den spätantiken Städten Rom, Konstantinopel und Ephesos, Mainz 1996, σελ. 218ff. Σχετικά με τον καθορισμό του χώρου που βρίσκονταν το Τυχαίο βλ. Speck, P.: Die kaiserliche Universität von Konstantinopel, Präzisierungen zur Frage des höheren Schulwesens in Byzanz im 9. und 10. Jahrhundert, Byz. Archiv 14, München 1974, σελ. 92ff.

³³ Toynebee 1947, σελ. 136.

³⁴ Βλ. Bühl 1995, σελ. 30f.

³⁵ Η Bühl επισημαίνει και την παράδοση του Ησυχίου σχετικά με ένα ναό της Κυβέλης στο αρχαίο Βοζάντιο, το άγαλμα του οποίου έδωσε ώθηση για το σχεδιασμό της νέας Τύχης. Σχετικά με τη μελέτη της μετατροπής του αγάλματος της Ρέας στη βιβλιογραφία βλ. Bühl 1995, σελ. 32, υποσ. 101. Σχετικά με την Κυβέλη βλ. Naumann, Fr.: Die Ikonographie der Kybele in der phrygischen und der griechischen Kunst, Istanbuler Mitteilungen, Beiheft 28, Tübingen 1983 - Simon, E.: Στο: LIMC VIII 1, 1997, σελ. 744-766, s.v. Kybele.

³⁶ Ο Toynebee 1947, σελ. 136 χρησιμοποιεί τους όρους Νέα Ρώμη και Ανθούσα.

³⁷ Toynebee 1947, σελ. 137.

³⁸ Βλ. Klose, D.: Die Münzprägung von Smyrna in der römischen

Kaiserzeit. Antike Münzen und geschnittene Steine. Band X, Berlin 1987, σελ. 34.

³⁹ Franke 1984, σελ. 321, υποσ. 15.

⁴⁰ Franke 1984, σελ. 321, υποσ. 16.

⁴¹ Ο Franke 1984, σελ. 322 παραθέτει την Αθήνα, τα Μέγαρα, τις Θήβες και τη Μεγαλόπολη.

⁴² Franke 1984, σελ. 322.

⁴³ Σχετικά με την προέλευση της φιγούρας βλ. Dohrn 1960, σελ. 12, Balty 1981. Σχετικά με τις πλαστικές αποδόσεις της Τύχης της Αντιόχειας βλ. Dohrn 1960 - Parlasca, Kl.: Die Tyche von Antiochia und das sitzende Mädchen in Konservatorenpalast, JbZMusMainz 8, 1961, σελ. 84-95 - Simon, E.: Götter und Heroenstatuen des frühen Hellenismus, Gymnasium 84, 1977, σελ. 351-354. Οι νομισματικές πηγές συμπληρώθηκαν από τους Horn, R., Franke, P. R.: Στο: Gnomon 35, 1963, σελ. 404-410.

⁴⁴ Balty 1981, σελ. 841. Σχετικά με τις αντιγραφές του τύπου του αγάλματος βλ. Förster, R.: Antiochia am Orontes. Exkurs über die Antiochia des Eutyichides, JdI 12, 1897, σελ. 145-149. Για την τύχη της Αντιόχειας βλ. Heidenreich, R.: Zur Tyche des Eutyichides, Mélanges offerts à K. Michatowski, 1966, σελ. 441-444 - Rocchetti, L.: Στο: EAA, 1958, σελ.

αγάλματα της Ρώμης και της Ρέας απέδιδαν πολύ καλά τον διπλό χαρακτήρα της Κωνσταντινούπολης, όπως παρουσιάζεται στο χώρο της νομισματικής. Από τη μια η Κωνσταντινούπολη συναντάται με κράνος, όπως η Ρώμη (στον εμπροσθότυπο) και από την άλλη με τειχόμορφο στέμμα και κέρας Αφθονίας ως Ανθούσα³⁶ (στον οπισθότυπο). Ο πυρήνας της Τύχης της Κωνσταντινούπολης αποτελούνταν από χαρακτηριστικά στοιχεία της Κυβέλης. Η νέα Τύχη στέκονταν δίπλα από το άγαλμα της Ρώμης. Και τα δυο αγάλματα αντιστοιχούσαν στα δυο κέντρα της αυτοκρατορίας και για αυτό το λόγο οι δυο προσωποποιήσεις αποδίδονταν ταυτόχρονα στα μετάλλια και στις νομισματικές εκδόσεις. Τόσο ο πυρήνας της Τύχης, όσο και τα χαρακτηριστικά της συνδέονταν με την εξέλιξη της εικονογραφίας της στην ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο. Το νέο στοιχείο καθορίζονταν από την ιδέα του Μεγάλου Κωνσταντίνου να παρουσιάσει τη νέα πρωτεύουσα ισότιμα δίπλα στη Ρώμη και για αυτό το λόγο να τοποθετήσει τις δύο Τύχες των πόλεων μαζί.

Ο Strzygowski τονίζει την ανάγκη να στραφεί το ενδιαφέρον περισσότερο στην απόδοση του τύπου μιας Τύχης πόλης στην ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο. Σε σχέση με την Τύχη της Κωνσταντινούπολης συμπληρώνει ότι η νέα χριστιανική πόλη προσωποποιήθηκε ακολουθώντας την ελληνιστική παράδοση³⁷. Η Τύχη κάθε πόλης κατείχε στην ελληνιστική περίοδο ιδιαίτερη σημασία, καθώς δεν αποτελούσε μόνο φύλακα της πόλης αλλά συνέβαλε στο καλό και την πρόοδο της. Η λατρεία της Τύχης καθιερώθηκε πριν από την ελληνιστική περίοδο. Το αρχαιότερο άγαλμα μιας Τύχης συναντάται στη Σμύρνη, αποτελεί έργο του Βούβαλου και χρονολογείται τον 6ο αι. π.Χ. Η

Ο θησαυρός του Esquilin. Το άγαλμα της Κωνσταντινούπολης, Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο

428, s.v. *Antiochia, personificazione* - Künzl, E.: *Frühhellenistische Gruppen*, 1968, σελ. 42-45.

⁴⁵ Protting 1995, σελ. 44f.

⁴⁶ Protting 1995, σελ. 44-45, υποσ. 123.

⁴⁷ Bühl 1995, σελ. 107, υποσ. 318, 319 - Huskinson, J.: *The Later Roman Period. In: The Oxford History of Classical Art*, Boardman, J. (Hg.), σελ. 321, αρ. 321.

⁴⁸ Bühl 1995, σελ. 108, εικ. 58.

⁴⁹ Bühl 1995, σελ. 109, εικ. 59.

⁵⁰ Bühl 1995, σελ. 110, εικ. 60.

⁵¹ Bühl 1995, σελ. 111, εικ. 61.

⁵² Villard 1997, σελ. 115. Σχετικά με βιβλιογραφικές πηγές βλ. Villard 1997, σελ. 117.

⁵³ Villard 1997, σελ. 119, αρ. 23, εικ. 23.

⁵⁴ Villard 1997, σελ. 118, αρ. 5 (βλ. αρ. 6-10).

⁵⁵ Villard 1997, σελ. 119, αρ. 19 (βλ. αρ. 20-26).

⁵⁶ Rausa 1997, σελ. 128, αρ. 39-45.

⁵⁷ Rausa 1997, σελ. 129, αρ. 46-50.

⁵⁸ Rausa 1997, σελ. 129, αρ. 51.

⁵⁹ Rausa 1997, σελ. 129, αρ. 52-60.

⁶⁰ Σχετικά με άλλες απεικονήσεις της όρθιας Fortuna βλ. Rausa 1997, σελ. 130f, αρ. 61-92.

⁶¹ Σχετικά με άλλες απεικονήσεις της έρθρονης Fortuna βλ. Rausa 1997, σελ. 131f, αρ. 97-114.

⁶² Όρθια: 1. Gnechi II, σελ. 107, αρ. 8, πιν. 113, 9 (Vs.: GALLIENVS PIVS FEL AVG, Rs.: FORTVNA REDUX). 2. Gnechi II, σελ. 53, αρ. 14 (Vs.: M COMMODVS ANTONINVS PIVS FELIX AVG BRIT, Rs.: FORT FELI P M TR P XIII IMP VIII) - αρ. 15, πιν. 78, 10 (Vs.: M COMMODVS ANTONINVS PIVS FELIX AVG BRIT, Rs.: FORT FELI P M TR P XIII IMP VIII COS V PP) - αρ. 16, πιν. 79, 1 (Vs.: M COMMODVS ANTONINVS PIVS FELIX AVG BRIT, Rs.: FORT FELI P M TR P XIII IMP VIII COS V PP).

Καθισμένη: 1. Gnechi II, σελ. 73, αρ. 1, πιν. 92, 1 (Vs.: D CLODIVS SEPTIMIVS ALBINVS CAES, Rs.: FORT REDVCI COS II) - αρ. 2, πιν. 92, 2-3 (Vs.: D CLODIVS SEPTIMIVS ALBINVS CAES, Rs.: FORTVNAE REDVCI COS II). 2. Gnechi II, σελ. 41, αρ. 25, πιν. 68, 10 (Vs.: FAVSTINA AVGVSTA, Rs.: -). 3. Gnechi II, σελ. 41, αρ. 26, πιν. 69, 1, 70, 1 (Vs.: FAVSTINA AVGVSTA, Rs.: -). 4. Gnechi II, σελ. 48, αρ. 32 (Vs.:... IMP II TR P III, Rs.: -).

Όρθια με άλλους (στο προσκήνιο): Gnechi II, σελ. 103, αρ. 3, πιν.

Ο θησαυρός του Esquilin. Το άγαλμα της Αλεξάνδρειας, Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο

Τύχη έφερε πόλο και κέρας Αφθονίας³⁸. Ο Franke επισήμανε ότι η Τύχη για τον Αντίλοχο μαζί με τη Μοίρα μοίραζε αγαθά στους ανθρώπους³⁹. Ο Αλκμάν ανέφερε επίσης την “Τύχη Ευνομίας τε και Πειθούς αδερφή και Προμαθείας θυγάτηρ”⁴⁰. Σε αυτό το πλαίσιο μπορεί να γίνει αντιληπτή η Τύχη που αναφέρει ο Αλκμάν ως θεά της πόλης. Στο πέρα-

σμα των ετών πολλές ελληνικές πόλεις⁴¹ ανήγειραν ένα λατρευτικό άγαλμα. Οι πλούσιες παραστάσεις της Τύχης τον 4ο αι. π.Χ. υποδεικνύουν ότι αυτή κατέλαβε μια σημαντική θέση στη ζωή της πόλης. Η Τύχη του Απέλλα και αργότερα η Τύχη του Ευτυχιδίου στην Αντιόχεια του Ορόντη⁴² για παράδειγμα απεικονίζονται ένθρονες.

Η παρουσία της Τύχης της πόλης στην προελληνιστική περίοδο αποδεικνύεται επομένως από την Τύχη του Ευτυχιδίου από την Αντιόχεια⁴³, η γλυπτή απόδοση της οποίας αποτέλεσε πρότυπο για τον τύπο της Τύχης της πόλης. Πρόκειται για ένα άγαλμα, το οποίο ανήγειρε ο Σέλευκος Νικάτωρ το έτος 300 π.Χ. για την νεοϊδρυθείσα πόλη Αντιόχεια στη Συρία⁴⁴. Η Τύχη αναδείχθηκε γρήγορα σε θεά της πόλης, ενώ ο αγαλματικός τύπος της διαδόθηκε στην Ανατολή. Όπως υποδεικνύει η *Prottung*⁴⁵, ο χώρος εκδόσεων με την Τύχη της Αντιόχειας περιλάμβανε την ανατολική Μεσόγειο. Από το δυτικό τμήμα είναι γνωστό μόνο ένα νόμισμα από τον 4ο αι. μ.Χ.⁴⁶. Είναι χαρακτηριστικό, ότι η Τύχη της Αντιόχειας απεικονίζεται στα νομίσματα μέχρι την ύστερη αρχαιότητα. Η απόδοση της στη γλυπτική συναντάται στο θησαυρό του Esquilin από το 350 - 370 μ.Χ.⁴⁷ (Εικ. 5α)⁴⁸ μαζί με την αντίστοιχη της Ρώμης (Εικ. 5b)⁴⁹, της Κωνσταντινούπολης (Εικ. 5c)⁵⁰ και της Αλεξάνδρειας (Εικ. 5d)⁵¹.

Ο Villard συμπεριέλαβε στον κατάλογο του μια σειρά από νομίσματα που αποδίδουν τους τύπους απεικόνισης της προσωποποίησης⁵². Η πιο πρόωμη απεικόνιση της Τύχης στο χώρο της νομισματικής συναντάται σε ένα χάλκινο νόμισμα από το Άργος, το οποίο χρονολογείται από το 350 - 328 π.Χ.⁵³. Η προσωποποίηση στέκεται προς τα αριστερά και κρατάει με το αριστερό χέρι το κέρας της Αφθονίας και με το δεξί χέρι μια φιάλη. Ως σημαντικό χαρακτηριστικό της Τύχης μπορεί να θεωρηθεί το κέρας Αφθονίας, το οποίο στην αρχή του 4ου αι. π.Χ. απεικονίζεται μόνο⁵⁴ του ή σε συνδυασμό με τη φιάλη⁵⁵. Το κέρας Αφθονίας δεν αποτελεί μόνο συστατικό στοιχείο των απεικονίσεων της ελληνικής Τύχης. Επίσης η *Fortuna* στην αυτοκρατορική περίοδο συναντάται με αυτό το σύμβολο σε έργα γλυπτικής⁵⁶, ανάγλυφα⁵⁷, σφραγίδες⁵⁸ και νομίσματα⁵⁹, όρθια⁶⁰

III, 9 (Vs.: IMP VOLVSIANVS AVG IMP GALLVS AVG, Rs.: FORTVNAE REDVCI) - αρ. 4, πιν. III, 10 (Vs.: IMP GALLVS AVG IMP VOLVSIANVS AVG, Rs.: FORTVNAE REDVCI).
 Με τον αυτοκράτορα: 1. *Gnechhi II*, σελ. 53, αρ. 17 (Vs.: M COMMODVS ANTONINVS PIVS FELIX AVG BRIT, Rs.: FORTVNAE REDVCI C V PP) - αρ. 18, πιν. 79, 2 (Vs.: M COMMODVS ANTONINVS PIVS FELIX AVG BRIT, Rs.: FORTVNAE REDVCI C V PP). 2. *Gnechhi II*, σελ. 53,

αρ. 19, πιν. 79, 3 (Vs.: M COMMODVS ANTONINVS PIVS FELIX AVG BRIT, Rs.: FORTVNAE REDVCI COS V P P) - αρ. 20, πιν. 79, 4 (Vs.: M COMMODVS ANTONINVS PIVS FELIX AVG BRIT, Rs.: FORTVNAE REDVCI COS V P P).

⁶³ *Rausa 1997*, σελ. 139.

⁶⁴ *Ανεξάρτητα από τον ασαφή προσδιορισμό Ανθούσα για την απεικόνιση της Κωνσταντινούπολης πρέπει να μελετηθεί η σχέση και η αντι-*

ή ένθρονη⁶¹. Βάσει αυτών των κριτηρίων απεικόνισης μπορούν να αξιολογηθούν τα χάλκινα μετάλλια⁶², τα οποία στον οπισθότυπο απεικονίζουν την Fortuna - Τύχη με τιμόνι και κέρας Αφθονίας. Η επιγραφή των χάλκινων μεταλλίων αργότερα χαρακτηρίζει την προσωποποίηση ως FORTVNA REDVX ή FORNVNAE REDVCI. Η Fortuna κρατάει το κέρας Αφθονίας ως: “*simbolo di prosperità*” και το τιμόνι ως “*emblema del governo del mondo, figurano come principali attributi che qualificano F(ortuna) nel mondo romano*”⁶³. Ο τύπος της ένθρονης Fortuna - Τύχης συμφωνεί με τα κριτήρια απόδοσης του τύπου της ένθρονης Κωνσταντινούπολης.

Ο καθορισμένος τύπος μιας Τύχης πόλης αποτελεί για τον Strzygowski τη σίγουρη βάση για τον σχεδιασμό της προσωποποίησης της πόλης της Κωνσταντινούπολης. Αυτή φέρει φτερά, κρατάει ένα κλαδί, στέφεται από την Victoria που απεικονίζεται πίσω της ή αποδίδεται μαζί με τη Ρώμη. Σύμφωνα με τον Strzygowski πρόκειται για τον τύπο της Ανθούσας, στον οποίο αντιπαρατίθεται ο τύπος της Ρώμης που ανάγεται στο άγαλμα της Τύχης της Ρώμης και συναντάται στα χάλκινα μετάλλια της περιόδου του Μεγάλου Κωνσταντίνου και των υιών του⁶⁴.

Με βάση την ύπαρξη των δυο τύπων της Κωνσταντινούπολης ο Strzygowski προσπαθεί να εξηγήσει τις προθέσεις του Μεγάλου Κωνσταντίνου και επισημαίνει, ότι το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα έχει ενδιαφέρον από αρκετές οπτικές γωνίες. Το σχέδιο του Μεγάλου Κωνσταντίνου προέβλεπε ότι η νέα πρωτεύουσα στο Βόσπορο, που έφερε το όνομα του, έπρεπε να διαμορφωθεί όπως η παλιά Ρώμη. Μέσω της ονομασίας της ως δεύτερης Ρώμης και της υιοθέτησης του εικονογραφικού τύπου της παλιάς Ρώμης με τις σχετικές προσαρμογές (προσθήκη πλοίου) για τη νέα Ρώμη έγιναν κατανοητές οι προθέσεις του⁶⁵. Η Bühl⁶⁶ αναγνωρίζει τη σημασία του έργου του Strzygowski σχετικά με τη σύσταση μιας τυπολογίας για την προσωποποίηση της πόλης. Η ένταξη όμως των απεικονίσεων της Κωνσταντινούπολης σε δυο ενότητες που περιλαμβάνουν τον τύπο της Τύχης - Ανθούσας και τον τύπο της

Ρώμης, θεωρείται από την Bühl προβληματική και απρόσιτη. Η επιχειρηματολογία του Strzygowski βασίστηκε στις γραπτές πηγές, καθώς ο ίδιος βάσει των δεδομένων της γραπτής παράδοσης οικοδόμησε έναν συγκεκριμένο τύπο της Κωνσταντινούπολης, τον οποίο αργότερα αναζήτησε στις νομισματικές πηγές. Οι διαφορετικές παραστάσεις της Κωνσταντινούπολης συνοδεύονταν σύμφωνα με αυτόν από ονομασίες, οι οποίες προέρχονταν από τις γραπτές πηγές: Ανθούσα, Δευτέρα Ρώμη, Νέα Ρώμη και Τύχη. Η Bühl αντίθετα προσπάθησε να προσεγγίσει την προβληματική βάσει άλλων κριτηρίων. Στην αρχή παρατήρησε τη διαδικασία ερευνών του Strzygowski με συλλογισμό, επειδή η γραπτή παράδοση και η εικονογραφία βασίζονται σε διαφορετικές παραδόσεις και τα συστατικά τους στοιχεία έπρεπε να μελετηθούν χωριστά. Ο χαρακτήρας και οι κανόνες της εικαστικής παράδοσης προσφέρουν από την άλλη το πιο σημαντικό υλικό και τη βάση για μια συνεπή εικονογραφική μελέτη. Όπως επισημαίνει η Bühl, είναι σημαντικό να ερωτηθούν οι γραπτές πηγές, αφού πρώτα μελετηθεί η εικαστική δημιουργία και αναλυθεί η εικονογραφία⁶⁷. Επομένως η Bühl τοποθέτησε τη μελέτη και ανάλυση των εικόνων στην αρχή των ερευνών της.

Επισημαίνεται ότι οι εμπροσθότυποι και οι οπισθότυποι των νομισμάτων και των μεταλλίων της υστερορωμαϊκής περιόδου εκφράζουν συγκεκριμένα πολιτικά μηνύματα που συμπληρώνουν και εξηγούν τις γραπτές πηγές. Το ερώτημα όμως της προέλευσης του τύπου της προσωποποίησης της πόλης δεν μπορεί να απαντηθεί μόνο στη βάση της μελέτης της γραπτής παράδοσης. Η συμφωνία ανάμεσα στη γραπτή και στην εικαστική παράδοση επεξηγεί την προέλευση και το χαρακτήρα του τύπου της Κωνσταντινούπολης, ο οποίος, όπως παραδίδουν οι γραπτές πηγές, είχε τις ρίζες του στην απόδοση μιας εθνικής θεότητας της πόλης και όπως υποδεικνύουν οι νομισματικές πηγές, αποτελούσε αντίβαρο στη Ρώμη⁶⁸.

Το ερώτημα αν τα πρότυπα της Κωνσταντινούπολης πρέπει να αναζητηθούν κυρίως στις γραπτές πηγές ή σε έργα τέχνης, αποτελεί ένα σημαντικό ζήτημα που πρέπει να μελετηθεί. Μεγαλύτερη ση-

παράθεση της με το άγαλμα της Ρώμης. Δεν είναι σίγουρο, αν με την ταυτόχρονη εμφάνιση επιδιώκονταν η εξασφάλιση μιας ισότιμης θέσης. Αυτό το ζήτημα συνδέεται με περιεχόμενα και συσχετισμούς πολιτικών, κοινωνικών και θρησκευτικών προθέσεων και θα πρέπει να μελετηθεί στη βάση της αναλυτικής περιγραφής των εικονογραφικών χαρακτηριστικών και του ιστορικού πλαίσιού.

⁶⁵ Strzygowski 1893, σελ. 13.

⁶⁶ Bühl 1995, σελ. 6f.

⁶⁷ Bühl 1995, σελ. 25.

⁶⁸ Bühl 1995, σελ. 34f.

⁶⁹ Βλ. Latte, K.: *Religiöse Strömungen in der Frühzeit des Hellenismus. Στο: Kleine Schriften zu Religion, Recht, Literatur und Sprache der Griechen und Römer*, Gigon, O., Buchwald, W., Kunkel, W. (Hg.), München 1968, σελ. 39.

μασία κατέχει όμως η άποψη, ότι τόσο ο τύπος της προσωποποίησης της πόλης όσο και η προέλευση της βυζαντινής τέχνης πρέπει να αναζητηθούν στην αρχαία τέχνη και ακριβώς σε αυτό το χώρο θα έπρεπε να αναχθεί η σημασία των γραπτών πηγών και των εικόνων. Τίθεται επομένως στο προσκήνιο ο κόσμος της αρχαιότητας, η τέχνη της οποίας ανταποκρίνονταν στις θρησκευτικές απαιτήσεις των ανθρώπων. Αναφέρθηκε η Τύχη της Αντιόχειας, επειδή ακριβώς την περίοδο επινόησης της, την ελληνιστική περίοδο, σημειώνονταν σημαντικές μετατροπές στην ελληνική θρησκεία. Η απεικόνιση της Τύχης έπρεπε να ικανοποιεί τις νέες ανάγκες. Στην ελληνιστική περίοδο οι πολίτες των νέων ελληνικών πόλεων των κρατών των διαδόχων είχαν διαφορετικές θρησκευτικές ανάγκες⁶⁹ από τις αντίστοιχες της περιόδου που οι σχέσεις με τον κόσμο των θεών της μητρόπολης ήταν πολύ στενές. Ο Muth⁷⁰ εισάγει τον όρο “Neigungsgötter” για να καθορίσει τον χαρακτήρα και τα κριτήρια επιλογής των θεών ή τη στροφή των ανθρώπων στη θρησκεία κατά την ελληνιστική περίοδο. Πρόκειται για θεούς που έπρεπε να προσφέρουν βοήθεια και ασφάλεια στην πόλη. Επισημαίνεται μια νέα αντίληψη για την Τύχη, η οποία συμβόλιζε τη δύναμη και έπρεπε να εκπροσωπηθεί από μια ανθρώπινη παρουσία λόγω των νέων θρησκευτικών αναγκών. Αυτό επιτεύχθηκε με την καθιέρωση της Τύχης στις νέες πόλεις, η οποία προσωποποιήθηκε και απέκτησε ναούς και αγάλματα. Οι νέες θρησκευτικές αντιλήψεις συναντώνται μέχρι την αυτοκρατορική περίοδο⁷¹, όπου η λατρεία της Fortuna⁷² ταυτίστηκε με τη λατρεία της ελληνιστικής Τύχης. Εκτός από τη Fortuna επισημαίνεται και μια σειρά προσωποποιήσεων αφηρημένων εννοιών, τα χαρακτηριστικά των οποίων δεν διαχωρίζονται εύκολα από τα αντίστοιχα των παλιών θεοτήτων. Δεν πρόκειται για νέες έννοιες, οι οποίες προσωποποιήθηκαν, αλλά για γνωστά φαινόμενα και παρόμοιες προσωποποιήσεις που γνώριζε επίσης η ελληνική φιλοσοφία και η ποίηση. Στη ρωμαϊκή θρησκεία η επινόηση τέτοιων θεοτήτων

οφείλονταν άμεσα σε μια λατρευτική ανάγκη. Αυτές δεν ήταν, όπως παρόμοιες απεικονίσεις της ελληνικής θρησκείας, αποτελέσματα της ποιητικής διαίσθησης ή της φιλοσοφικής επινόησης⁷³. Αναφέρεται για παράδειγμα η λατρεία της Dea Roma⁷⁴, η οποία λατρεύονταν ως η θεά της Ρώμης ως τον 4ο αι. μ.Χ.

Αποδεικνύεται επομένως ότι ούτε οι γραπτές πηγές ούτε η εικονογραφία των παραστάσεων μπορούν να επιβεβαιώσουν τη σύσταση μιας φιγούρας ως προσωποποίηση της Κωνσταντινούπολης ή ως Τύχη. Η έλλειψη ευκρίνειας σε ότι αφορά τις πηγές δεν επιτρέπει τον καθορισμό μιας σίγουρης πορείας στην εξέλιξη των προτύπων της Κωνσταντινούπολης. Με μεγαλύτερη ευκολία θα έπρεπε να προσδιοριστεί ο πλούτος και η ποικιλία των παραστάσεων της Κωνσταντινούπολης, να αξιολογηθούν οι δυο τύποι απεικόνισης και να επιχειρηθεί η αναζήτηση της προέλευσης τους σε παλαιότερα μοτίβα στην τέχνη.

Η αναζήτηση των προτύπων για την προσωποποίηση της Κωνσταντινούπολης θα μπορούσε να διεξαχθεί στη βάση μιας αναλυτικής προσέγγισης των διαφορετικών εικονογραφικών παραγόντων. Λεπτομερή εικονογραφικά χαρακτηριστικά αναφέρονται σε πολιτικές και θρησκευτικές προθέσεις. Η απομόνωση των εικονογραφικών λεπτομερειών και η μελέτη τους μπορεί να συμβάλει στον καθορισμό των αρχικών μορφών, οι οποίες αντικατοπτρίζουν την ιστορία της περιόδου. Στο πεδίο δράσης της ιστορίας, το οποίο αποτελεί το παρασκήνιο της κάθε καλλιτεχνικής δημιουργίας, ανήκει επίσης και ο χώρος του πνεύματος που συχνά αποτελεί αντικείμενο πολιτικών στόχων. Μέσο για την επίτευξη αυτών των στόχων σε κοινωνίες με εικαστικές αναφορές είναι μεταξύ άλλων η τέχνη με τις διάφορες μορφές, ιδιότητες και εκφράσεις της. Η ταυτότητα της προσωποποίησης της Κωνσταντινούπολης, η οποία αποτελεί μια μορφή έκφρασης νέου περιεχομένου, συνθέτει ένα σύνολο παλαιότερου υλικού και σύγχρονων καλλιτεχνικών εκφράσεων. Η σχέση αυτών των

⁷⁰ Muth 1998, σελ. 185.

⁷¹ Muth 1998, σελ. 181ff.

⁷² Σχετικά με τα ονόματα της Fortuna βλ. Muth 1998, σελ. 277, υποσ. 717.

⁷³ Ο Muth 1998, σελ. 279 παραθέτει δυο κατηγορίες θεοτήτων στη ρωμαϊκή θρησκεία. Πρόκειται για „von außen auf den Menschen einwirkend gedachte Mächte wie etwa Fortuna, Victoria, Libertas, Salus“ ή „in Menschen selbst vorhandene Kräfte, wie Fides, Pietas, Honos, Virtus, Mens, Aequitas, Spes“.

⁷⁴ Muth 1998, σελ. 282.

⁷⁵ Bühl, G.: Constantinopolis: Das Neue im Gewand des Alten. Στο: Innovation in der Spätantike. Kolloquium Basel 6. und 7. Mai 1994, Spätantike - Frühes Christentum - Byzanz, Kunst im ersten Jahrtausend, Breck, B., Deckers, J. G., Effenberger, A., Kötzsche, L. (Hg.), Reihe B: Studien und Perspektiven, Band 1, Wiesbaden 1996, σελ. 117.

⁷⁶ Brenk, B. (Hg.): Zum Geleit. Στο: Innovation in der Spätantike. Kolloquium Basel 6. und 7. Mai 1994, Spätantike - Frühes Christentum - Byzanz, Kunst im ersten Jahrtausend. Brenk, B., Deckers, J. G., Effenberger, A., Kötzsche, L. (Hg.), Reihe B: Studien und Perspektiven, Band 1, Wiesbaden 1996, σελ. 10

δου είναι καθοριστική για την αποκωδικοποίηση της εικαστικής γλώσσας. Θα έπρεπε με αφετηρία τις σύγχρονες καλλιτεχνικές εκφράσεις να γίνει μια προσέγγιση του αισθητού κόσμου του παλαιότερου υλικού, όπου μπορούν να αναζητηθούν τα πρότυπα της προσωποποίησης. Η αποδέσμευση των σύγχρονων χαρακτηριστικών από την παράσταση, καθιστά δυνατό τον καθορισμό των αρχικών μορφών της φιγούρας. Τέτοιες εικονογραφικές προσεγγίσεις παραθέτουν πληροφορίες για το ιστορικό και πολιτικό υπόβαθρο της τέχνης της υστερορωμαϊκής περιόδου, η οποία προτιμούσε ακόμα την χρήση των παλαιότερων συμβόλων. Η θέση της Bühl, ότι η μελέτη προέλευσης των χαρακτηριστικών δεν επεξηγεί τους λόγους επινόησης της προσωποποίησης⁷⁵, υποβαθμίζει τη σημασία

της εικαστικής παράδοσης. Η Bühl επίσης προθέτει, ότι η έννοια του “νέου”, έχει πολύ μικρή διάρκεια και μπορεί να θεωρηθεί ως τομή ανάμεσα στο “παλαιό” και στο μελλοντικό⁷⁶. Χωρίς να γίνει σαφής η δόμηση του περιεχομένου και τα χαρακτηριστικά του “παλαιού” δεν μπορεί να κατανοηθεί η ένταξη του στην τέχνη της υστερορωμαϊκής περιόδου. Έτσι η μελέτη του εικονογραφικού χαρακτήρα της Κωνσταντινούπολης πρέπει να βασιστεί στο “παραδοσιακό” και στο “καινοτόμο”. Η αναγωγή στην παράδοση δεν εξυπηρετεί μόνο την εξασφάλιση μιας σίγουρης βάσης για την εικονογραφική ανάλυση, αλλά υποδεικνύει και τους συσχετισμούς που επεξηγούν την καινοτομία και την απόδοση της στην τέχνη της υστερορωμαϊκής περιόδου. ■

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- Chron. Pasch: *Consularia chronici paschalis*. In: *Chronica Minora I*, Mommsen, Th. (Hg.), MGH AA, Band IX, Berlin 1892
- Hesychios von Milet, *Patria*
Hesychios von Milet, *Patria Constantinopoleos*, Preger, Th. (Hg.), *Scriptores originum Constantinopolitanarum I, II Leipzig 1901 (Nachdr. Leipzig 1989)*, 1907
- Sokrates, *Kirchengeschichte*
Sokrates, *Kirchengeschichte*, Hansen, G. Chr. (Hg.), *Mit Beiträgen von Sirinjan, M.*, Berlin - Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte, Band 1*, Berlin 1995
- Sozomenus, *Kirchengeschichte*
Sozomenus, *Kirchengeschichte*, Bidez, J. (Hg.), Hansen, G. Chr. (Einleitung), Berlin - Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte, Band 4*, Berlin 1995
- Zosimus, *Historia Nova*
Zosimi comitis et exadvocati fisci, *Historia nova*, Mendelssohn, L. (Hg.), Hildesheim 1963
- Brandt 1998: Brandt, H.: *Geschichte der römischen Kaiserzeit. Von Diokletian und Konstantin bis zum Ende der konstantinischen Dynastie (284-363)*, Berlin 1998
- Bleckmann 1992: Bleckmann, B.: *Pagane Visionen Konstantins in der Chronik des Johannes Zonaras*. In: *Constantino il Grande*, Bonamente, G., Fusco, F. (Hg.), Band I, Macerata 1992, σελ. 151-170
- Balty 1981: Balty, J. Ch.: Στο: *LIMC I*, 1 (1981), σελ. 840-851, s.v. Antiocheia
- Bühl 1995: Bühl, G.: *Constantinopolis und Roma. Stadtpersonifikationen der Spätantike*, Zürich 1995
- Dagron 1974: Dagron, G.: *Naissance d' un capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, Paris 1974, 2. Aufl. 1984
- Dohrn 1960: Dohrn, T.: *Die Tyche von Antiochia*, Berlin 1960
- Franke 1984: Franke, P. R.: *Ηλιακά - Ολυμπιακά, 1. Die Tyche von Elis*. Στο: *AM 99*, Berlin 1984, σελ. 319-325
- Gnechi I-III: Gnechi, Fr.: *I medaglioni romani, I-III*, Milano 1912 (Reprint, 3 vols, Forni, A., Bologna 1968)
- Hampl 1955: Hampl, F.: *Die Gründung von Konstantinopel. Südostforschungen XIV*, 1955, σελ. 10-21
- Muth 1998: Muth, R.: *Einführung in die griechische und römische Religion*, Darmstadt 1998
- Ntantalia 2001: Ntantalia, F.: *Bronzemedallions unter Konstantin dem Großen und seinen Söhnen. Die Bildtypen der Constantinopolis und die kaiserliche Medaillonprägung von 330 - 363 n. Chr.* Saarbrücker Studien zur Archäologie und alten Geschichte 15, Saarbrücker Druckerei und Vlg, 2001
- Pohlsander 1996: Pohlsander, H. A.: *The Emperor Constantine*, London, New York 1996
- Prottung 1995: Prottung, P.: *Darstellungen der hellenistischen Stadttiche*, Münster 1995
- Rausa 1997: Rausa, F.: Στο: *LIMC VIII*, 1 (1997), σελ. 125-141, s.v. Tyche/Fortuna
- Strzygowski 1893: Strzygowski, J.: *Die Tyche von Konstantinopel. Analecta Graeciensia. Festschrift zur 42. Versammlung Deutscher Philologen und Schulmänner in Wien (1893)*, 1893, σελ. 141-153
- Toynbee 1947: Toynbee, J. M. C.: *Roma and Constantinopolis in Late-Antique Art from 312 to 365*, *JRS 37*, 1947, σελ. 135-144
- Villard 1997: Villard, L.: Στο: *LIMC VIII*, 1 (1997), σελ. 115-125, s.v. Tyche